

**COURSE :
MONEY AND BANKS**

LECTURE №3

**MONEY CIRCULATION AND ITS
STRUCTURE**

Lecturer: PhD Kh. Rakhimova

**FAN:
PUL VA BANKLAR**

MA'RUZA №3

**PUL MUOMALASI VA UNING
TARKIBI**

Maruzachi: PhD Kh. Rakhimova

REJA:

01

ITEM 01

Pulga bo'lgan talab va unga ta'sir etuvchi omillar

02

ITEM 02

Pul aylanish tezligi, pul mul'tiplikatori

03

ITEM 03

Monetizasiya koeffisienti

04

ITEM 04

Pul massasi va pul agregatlari

1. Pulga bo'lgan talab va unga ta'sir etuvchi omillar [1]

PUL BOZORI

Pul bozorini tarkibiga quyidagi bozorlar kiradi [8]:

Pul bozorini ob'ektlari

- moliyaviy bozorning tarkibiy qismi bo'lib, unda pul va unga tenglashtirilgan moliyaviy aktivlar harakati ularga bo'lgan talab va taklif ta'sirida uyg'unlashtiriladi.

- Davlat qisqa muddatli obligatsiyalari (DQMO) bozori;
- Kredit resurslari bozori (muddati 1 kundan 1 yilgacha bo'lgan qisqa muddatli kreditlar);
- Banklararo depozitlar bozori.

- pul resurslari:
  - pul;
  - qarz qimmatli qog'ozlari.

Obligatsiyalar, veksellar, jamg'arma va depozit sertifikatlari, G'aznachilik majburiyatlari

Pul bozori ishtirokchilari:

- pul beruvchi kreditorlar
- muayyan shartlar asosida qarz oluvchilar
- moliyaviy vositachilar.

Kreditorlar va qarz oluvchilar sifatida pul bozori ishtirokchilari

- Banklar;
- Nobankdan tashqari kredit tashkilotlari;
- Har xil turdagi korxonalar va tashkilotlar-yuridik shaxslar;
- Jismoniy shaxslar;
- Muayyan organlar va tashkilotlar vakili bo'lgan davlat;
- Xalqaro moliya tashkilotlari;
- Boshqa moliya va kredit tashkilotlari.

Source: <https://www.imf.org/ru/Blogs/Articles/2020/10/23/blog-emerging-and-frontier-markets-policy-tools-in-times-of-financial-stress>

Source: <https://www.sb.by/upload/iblock/96e/96eec4f9f611a5f8a5b8377f58be2a4d.jpg>

Pulga bo'lgan talab va unga ta'sir etuvchi omillar

Source: <https://azbyka.com.ua/zakon-sprosa-i-predlozheniya/>

Pulga bo'lgan talabga ta'sir etuvchi omillarning 2 ta asosiy g'uruxu mavjud

Fisherning pulga bo'lgan talab nazariyasi

Keynsning likvidlikni afzal ko'rish nazariyasi

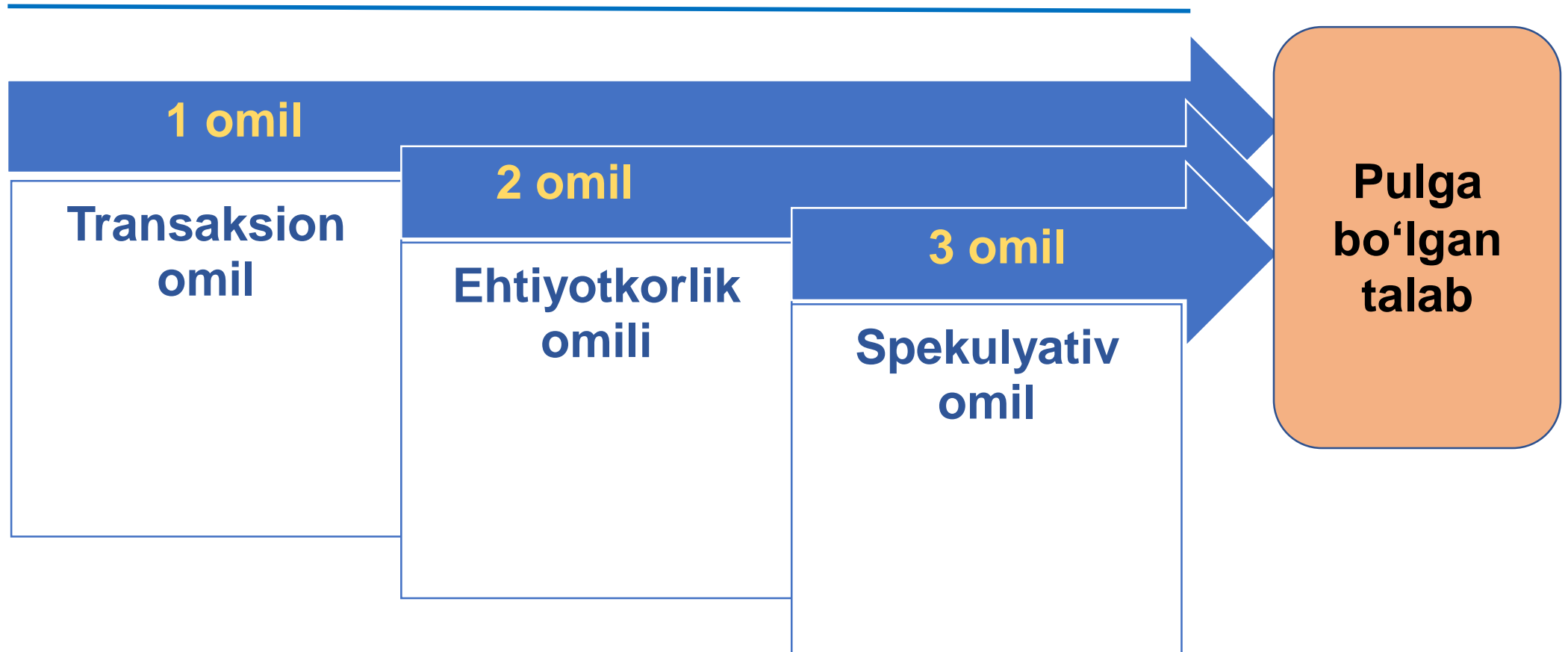
Fisherning pulga bo'lgan talab nazariyasi va unda pulga bo'lgan talabiga ta'sir etuvchi omillar [2]

- Пулга бўлган талабга таъсир этувчи омилларни ўрганган дастлабки олимлардан И.Фишерни келтирсак бўлади. У пулга бўлган талабни аниқлашда макроиқтисодий мувозанат назариясидан фойдаланган. Бунда:
- $MV = PQ \implies M = \frac{PQ}{V} \implies MD = \frac{PQ}{V}$
- Яъни пулга бўлган талаб функцияси $MD = f(P, Q, V)$
- $P \uparrow \implies MD \uparrow, \quad Q \uparrow \implies MD \uparrow, \quad V \uparrow \implies MD \downarrow$

Keynsning likvidlikni afzal ko'rish nazariyasi

Keyns tomonidan pulga bo'lgan talabga **3 ta omil ta'sir etadi** deb fikr bildirgan

Likvidlikni afzal ko'rish nazariyasining grafikdagi ifodasi [2]

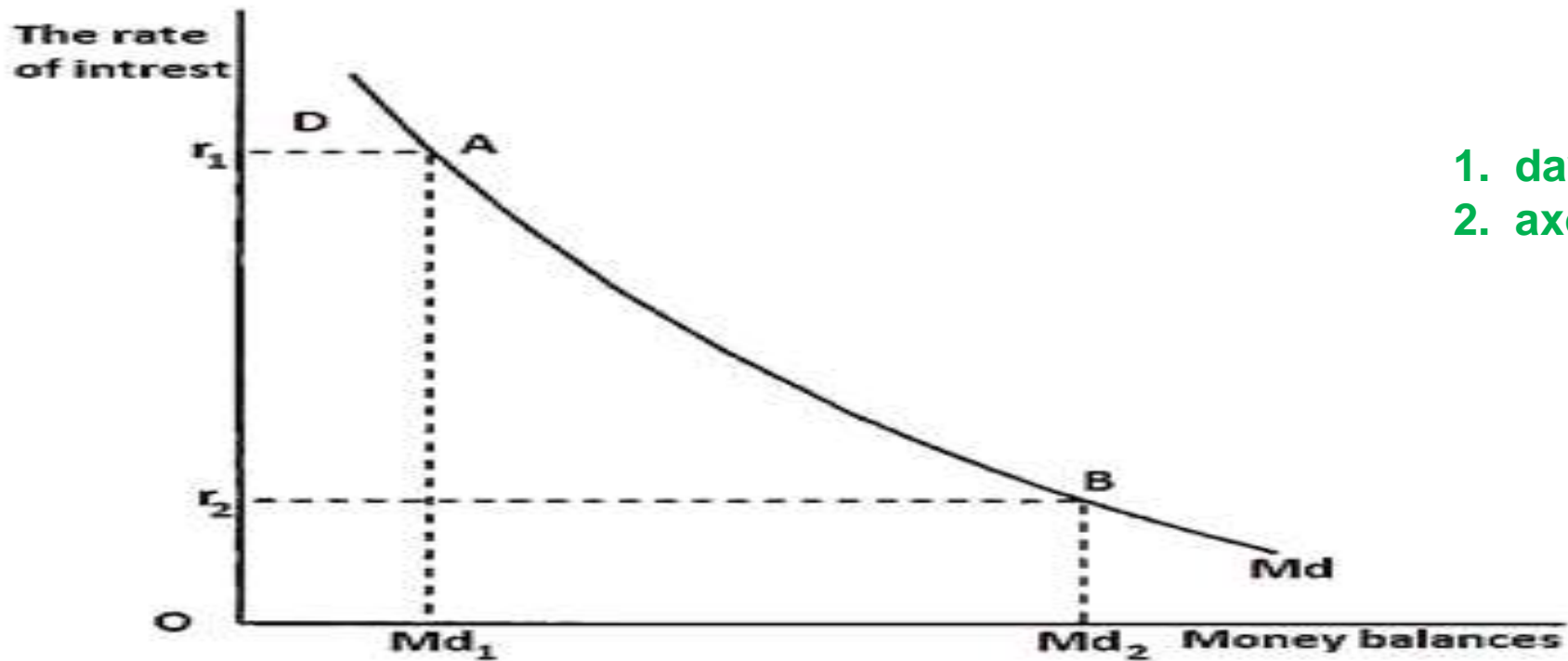

Fig. 4 : Liquidity Preference Curve

Source: <https://www.tekportal.net/liquidity-preference/>

Pul taklifi quidagi omillarga bog'lik:

1. davlat budjetining defisitiga;
2. axolini pul daromat darajasiga;

Source:
<https://pixabay.com/photos/ballots-money-real-note-1195076/>

2. Pul aylanish tezligi, pul mul'tiplikatori [3]

- Miqdoriy nazariya pul narx darajasining formula bilan ifodalangan pul massasiga bog'liqligini aniqladi, yani

$$MV = PQ,$$

- bu erda M -pul birliklarining massasi; V -pul tezligi; P -mahsulot narxi; Q -taqdim etilgan tovarlar soni bozor.
- Ushbu formulani o'zgartirib, quyidagilarni aniqlash mumkin pul tezligi:

$$V = PQ/M$$

- Zamonaviy amaliyotda pul aylanish tezligi V quyidagicha hisoblanadi:

$$V = YAIM/M2,$$

- $YAIM$ – yalpi ichki mahsulot;
- $M2$ – pul agregati o'rtacha yillik ko'rinishda.

Source:

<https://www.shutterstock.com/ru/image-illustration/demand-supply-opposition-concept-3d-illustration-130988594>

Pul aylanish tezligini ifodasi

Ish xaqi va unga
Tenglashtirilgan
to'lovlar

Source: <https://www.pinterest.com/djilda2018/>

<https://top-fon.com/fony-dlja-prezentacii/7469-chelovechki-dlja-prezentacii-bez-fona-207-foto.html>

- **Magazinlar;**
- **Ovkatlanish joylari;**
- **Xizmat ko'rsatish joylari;**
- **Bozorlar;**
- **va x.k.**

Source: <https://ru.pinterest.com/pin/670121619541024942/>

Pul mul'tiplikatori [1]

Pul yoki bank multiplikatori (lat. multiplicare-ko'paytirish) — pul massasining (M2) pul bazasiga (M0) nisbatiga teng bo'lgan va kredit operatsiyalari tufayli aylanmada pul o'sishini tavsiflovchi koeffitsient. Ushbu ko'rsatkichning nazariy maksimal qiymati (1/R) ortiqcha normaning teskari qiymati deb hisoblanadi.

Masalan,

	Bank aktivi	Bank passivi	
	100	800	5-Ishtirokchi
6-Ishtirokchi	700		
	100 tanga oltin	900 tanga oltin	3-Ishtirokchi
4-Ishtirokchi	800 tanga oltin		
	100 tanga oltin	1000 tanga oltin	1-Ishtirokchi
2-Ishtirokchi	900 tanga oltin		

Source: <https://www.pngwing.com/ru/free-png-bnwl>

Pul mul'tiplikatorining amaldagi holati

Banklar	Deposit summasi	Kredit berish	Zaxira
A	100	80	20
B	80	64	16
C	64	51,2	12,8
D	51,5	40,96	10,24
E	40,96	32,77	8,19
F	32,77	26,21	6,55
G	26,21	20,97	5,24
H	20,97	16,78	4,19
I	16,78	13,42	3,36
J	13,42	10,74	2,68
K	10,74		
	Depozitning umumiy miqdori 457,05	Berilgan kreditning umumiy miqdori 357,05	Zaxiraning umumiy miqdori 100

Pul mul'tiplikatori:

$$\frac{457,05}{100} = 4,6$$

Markaziy bank va tijorat banklar balansi

<i>Актив</i>	Марказий банк	<i>Пассив</i>
I. Ташқи резервлар.		} ЭМИССИЯ
1.1. Олтин	1. NBU Корр счёти	
1.2. Долларда	2. Асака банк коррсч	
1.3. Еврода	3. Халқ банк коррсч	
1.4. Фунт Стерлингда	4. Алоқабанк коррсч	
1.5. Иенада	5. Хамкорбанк коррсч	
	6. Капиталбанк коррсч	
II. Ички резервлар.	7. Траст банк коррсч	
2.1. Давлат ҚҚ		
2.2. Банкларга берган кредитлари	Капитали - Устав капитал	

<i>Актив</i>	Тижорат банк	<i>Пассив</i>
Касса		I. Мажбуриятлар
Корр счёт		1.1. Депозитлар
Мажбурий захира		- Трансакцион Депозитлар
Қимматли қоғозлар		- Муддатли депозитлар
олди-сотди операциялари		- Жамғарма депозитлар
ҚҚ билан инвестицион операция		1.2. Марказий банк кредитлари
Кредит операция		1.3. Банклараро кредитлар
Лизинг, факторинг, фойфейтинг		1.4. Сотиб олинган маблағлар
		II. Умумий капитал
Номоддий активлар		2.1. Устав капитал
Асосий воситалар		2.2. Резерв капитал
		2.3. Тақсимланмаган фойда

3. Monetizasiya koeffisienti [4]

Iqtisodiyotni monetizatsiya koeffitsienti

- pul massasining (M2 jami - naqd pul, cheklar, talab qilib olinmagan depozitlar va korxonalar va aholining banklardagi naqd pul depozitlari) yalpi ichki mahsulotga (YaIM) nisbatiga teng ko'rsatkichdir.

Bu ko'rsatkich, iqtisodiyotning pul bilan ta'minlanganlik darajasi haqida tushuncha beradi.

Milliy iqtisodiyotni monetizatsiya qilish ko'rsatkichi, aylanish tezligining teskarisi pul nisbati sifatida hisoblangan pul M2 agregati YaIMga foiz sifatida.

Monetizasiya koeffisientini aniklash

$$K = M2/YaIM \times 100 \%$$

Bu erda,
M2 – Pul Agregati;
YaIM – Yalpi Ichki Maxsulot

Mamlakatlar iqtisodiyotiga monetizatsiya koeffitsientini ta'sir etish xolati [4]

Iqtisodiyotni monetizatsiya qilishning yuqori darajasi moliyaviy sektori yaxshi rivojlangan mamlakatlar uchun xosdir.

Monetizatsiyaning past darajasi pul va shunga mos ravishda investitsiyalarning sun'iy tanqisligini keltirib chiqaradi. Bu iqtisodiy o'sishni cheklaydi.

Shu bilan birga, rivojlanmagan moliya tizimida iqtisodiyotni pul bilan to'ldirish faqat inflyatsiyaning o'sishiga va shunga mos ravishda iqtisodiyotning monetizatsiyasining yanada pasayishiga olib keladi. Buning sababi shundaki, qo'shimcha pul massasi iste'mol bozoriga kirib, yalpi talabni oshiradi va taklif darajasiga hech qanday ta'sir ko'rsatmaydi

Monetizatsiya darajasi mamlakatning iqtisodiy rivojlanishini belgilovchi muhim ko'rsatkichdir. Bu ishsizlik, inflyatsiya va iqtisodiy o'sish kabi makroiqtisodiy ko'rsatkichlarga sezilarli ta'sir ko'rsatadi, lekin monetizatsiyaga ham teng darajada yuqoridagi ko'rsatkichlar ta'sir qiladi

Iqtisodiyotni monetizatsiya koeffitsientini aniklash formulasi [4]

$$K = M2/YAIM \times 100 \%$$

K – monetizasiya koefficienti

YAIM – yalpi ichki mahsulot;

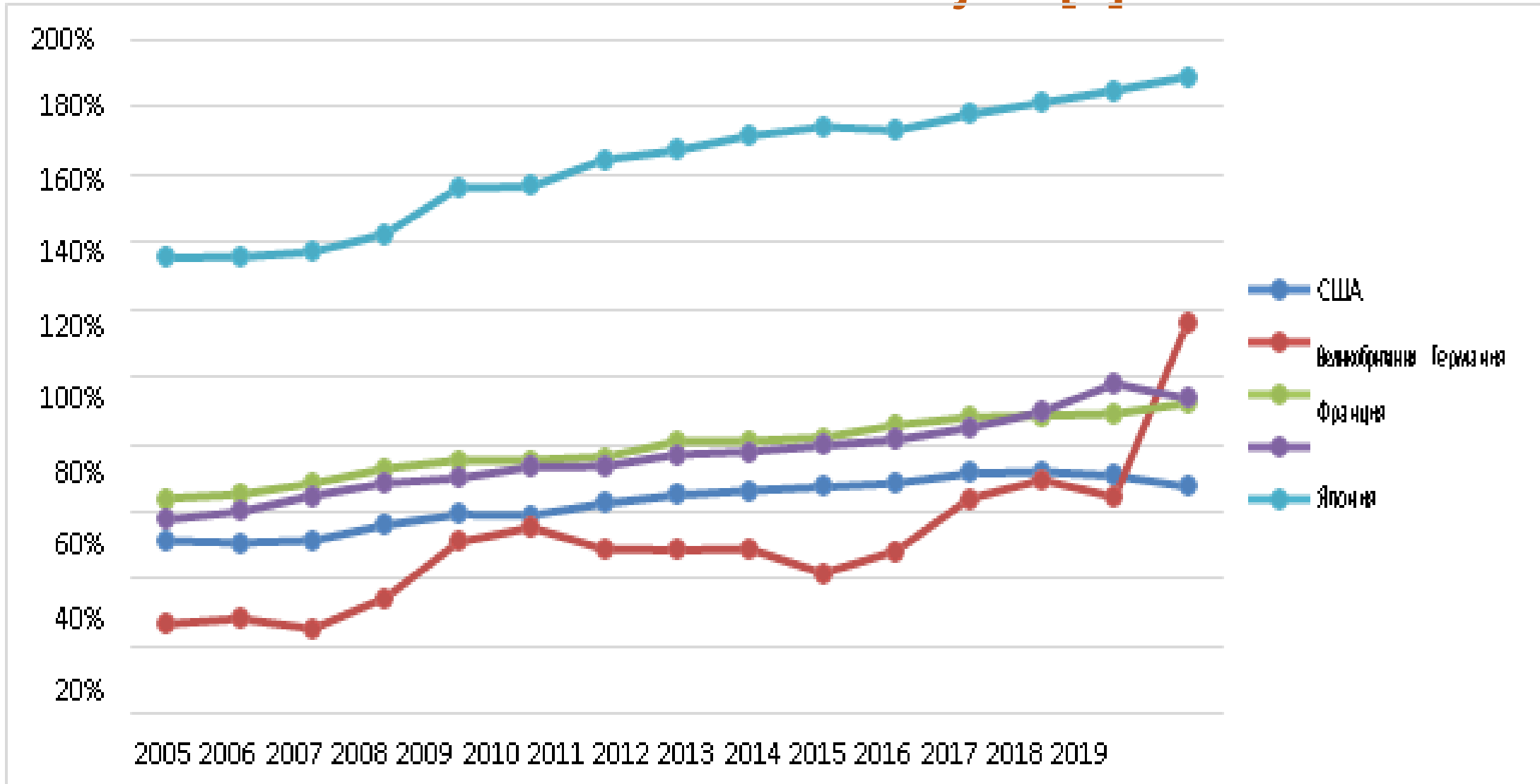
M2 – pul agregati o'rtacha yillik ko'rinishda.

XVF ekspertlari tomonidan koeffisient monetizatsii 30 % kam bo'lmashligini ta'qidlashmoqda

Jaxon banki ekspertlari tomonidan koeffisient monetizatsii 40 % kam bo'lmashligini ta'qidlashmoqda

Rivojlangan mamlakatlarda iqtisodiyotni monetizatsiya koeffitsientini darajasi [5]

4. Pul massasi va pul agregatlari [1]

Iqtisodiyotni monetizatsiya koeffitsienti pul massasining yalpi ichki mahsulotga (YaIM) nisbatiga teng ko'rsatkichdir.

- Bu ko'rsatkich iqtisodiyotning pul bilan ta'minlanganlik darajasi haqida tasavvur beradi.
- Pul massasi sifatida M2 pul agregati olinadi, unda o'z aksini topadi :

1) naqd pul;

2) cheklar;

3) talab qilib olinguncha depozitlar;

4) korxonalar va aholining banklardagi naqd depozitlari.

Source:
https://www.iconfinder.com/icons/2503808/decrease_growth_money_saving_icon

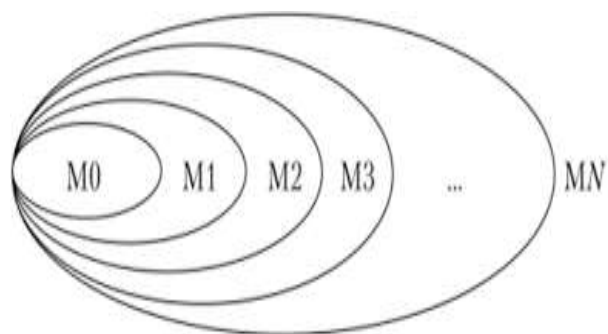

Pul massasi va pul agregatlari [6]

Pul massasi

- Pul massasi tijorat banklari tizimidagi pul bazasining oshishi natijasida vujudga keladi va muomaladagi naqd pullardan va mijozlar hisobvaraqlaridagi pullar qoldiqlaridan iborat bo'ladi.

Pul agregatlari pul massasini ko'rsatkichlaridan iborat. Pul agregatlari statistikada pullar harakatining muayyan sanaga bo'lgan Yoki muayyan vaqt davridagi o'zgarishini tahlil etish uchun qo'llaniladi.

Source:
<https://tyulyagin.ru/ekonomika/macro/denezhnaya-massa.html>

Pul massasi

Pul massasi

PUL MASSASI TUSHUNCHASI [1]

- jismoniy va yuridik shaxslarga hamda davlatga tegishli bo'lgan naqd va naqdsiz ko'rinishdagi pul mablag'larining yig'indisidir
- bank tizimining majburiyati bo'lib, o'z ichiga quyidagi passivlarni oladi: muomaladagi naqd pullar, talab qilib olinguncha depozitlar, muddatli depozitlar, jamg'arma depozitlari, xorijiy valyutadagi depozitlar.

Source: <https://www.shutterstock.com/ru/image-illustration/demand-supply-opposition-concept-3d-illustration-130988594>

Pul bazasi:

Depozit muassasalarining naqd pul va pul rezervlarining umumiy hajmi [6]

**Pul bazasi
quyidagi
elementlardan
tashkil topadi**

- MB tomonidan chiqarilgan naqd pullar (Banklar va kassalardagi naqd pullar ayirib tashlanadi);
- TBlarining MBdagi majburiy zahira ajratmalari;
- TBlarining MBda ochilgan NOSTRO vakillik hisobraqamlaridagi pul mablagʻlari

Pul agregati - iqtisodiyotda pul sifatida foydalanilayotgan likvid moliyaviy aktivlarning hajmi ko'rsatkichidir.

O'zbekistonda pul massasi qo'yidagi tarkibiy qismlardan iborat [2]:

M_0

- Muomaladagi naqd pullar

M_1

- M_0 + tijorat banklaridagi talab qilib olinadigan va joriy hisobvaraqlardagi qoldiqlar

M_2

- M_1 + Tijorat banklaridagi muddatli depozitlar va jamg'armalar

M_3

- M_2 +Tijorat banklari depozit sertifikatlari, obligasiyalar, davlat zayom obligasiyalari, xazina majburiyatlari

AQShda pul massasi qoʻyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

M0 = Markaziy bank tomonidan muomalaga chiqarilgan naqd pullar;

M1 = M0 + talab qilib olinadigan depozitlar
+yoʻl cheklari
+ kredit kartochkalari;

M2 = M1 + kichik summadagi muddatli depozitlar
+ jamgʻarma depozitlari
+ pul bozorining depozit hisobraqamlaridagi mablagʻlar
+ qisqa muddatli REPO bitimlari
+ yevrodollardagi depozitlar;

M3 = M2+sertifikatlar
+ maqsadli zayom obligasiyalari
+davlat zayom obligasiyalari
+ xazina majburiyatlari

L = M3+ davlatning qisqa muddatli qimmatli qogʻozlari
+ korporativ qimmatli qogʻozlar
+ jamgʻarma obligasiyalari
+ bank akseptlari.

Rivojlangan davlatlarda pul agregatlari xususiyati

Jahon bank amaliyotida M0, M1, M2, M3, M4, L kabi turli pul ko'rsatkichlari, ya'ni agregatlaridan foydalaniladi. Ular jumlasiga muomaladagi naqd pullar, kvazi pullar, rezerv pullar, milliy va xorijiy valyutadagi yalpi pul massasini kiritish mumkin. Ammo, ko'pchilik davlatlarning bank statistikasida asosan M2 va M3 pul agregatlaridan foydalanadi.

Ta'kidlash joizki, kamdan-kam davlatlar M4 pul agregatini ishlatadi va ushbu ko'rsatkich hozirgi paytda deyarli foydalanilmaydi. Masalan, AQShda L pul agregati 1997 yilgacha foydalanilgan va hozirgi paytda M3 pul agregati bilan cheklanadi, xolos. Buyuk Britaniyada esa M4 pul agregatidan ham foydalaniladi.

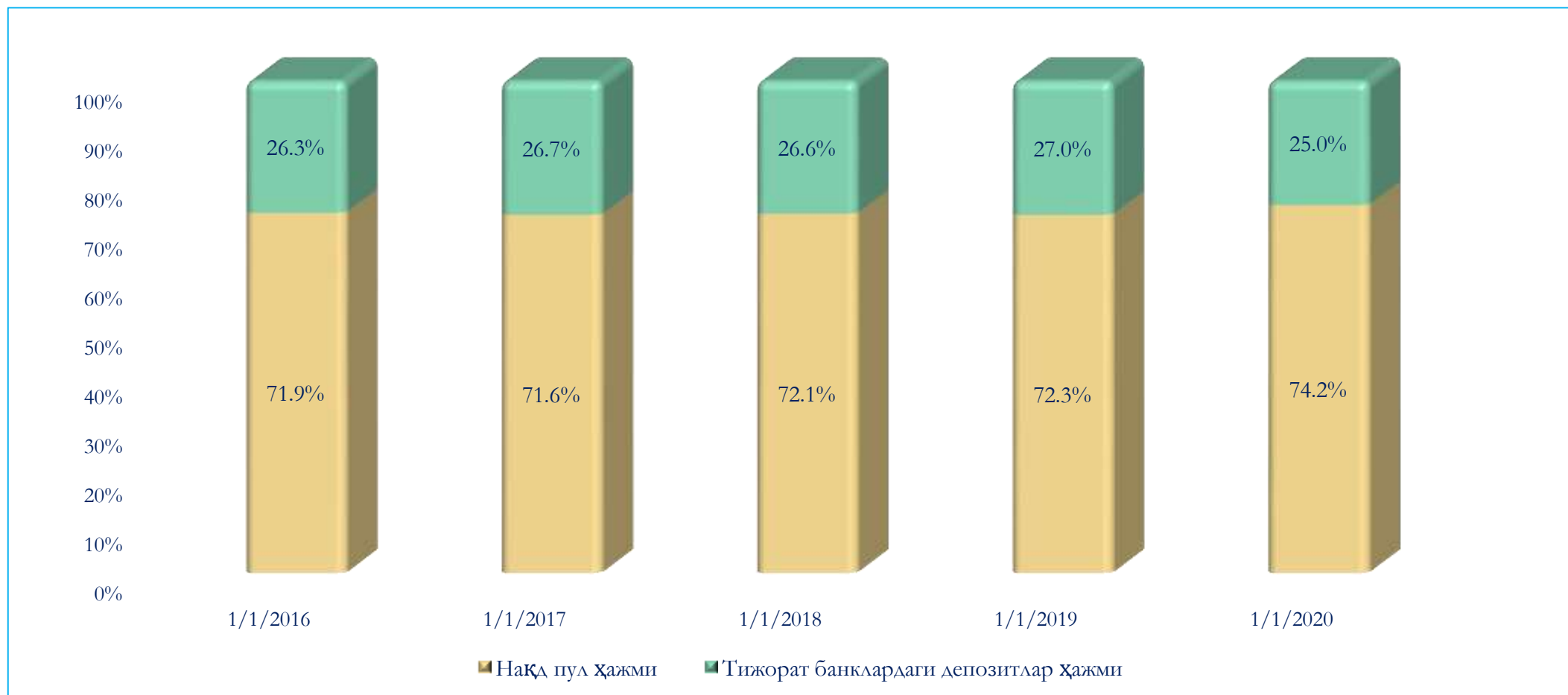

O'tish iqtisodiyotida pul agregatining xususiyati

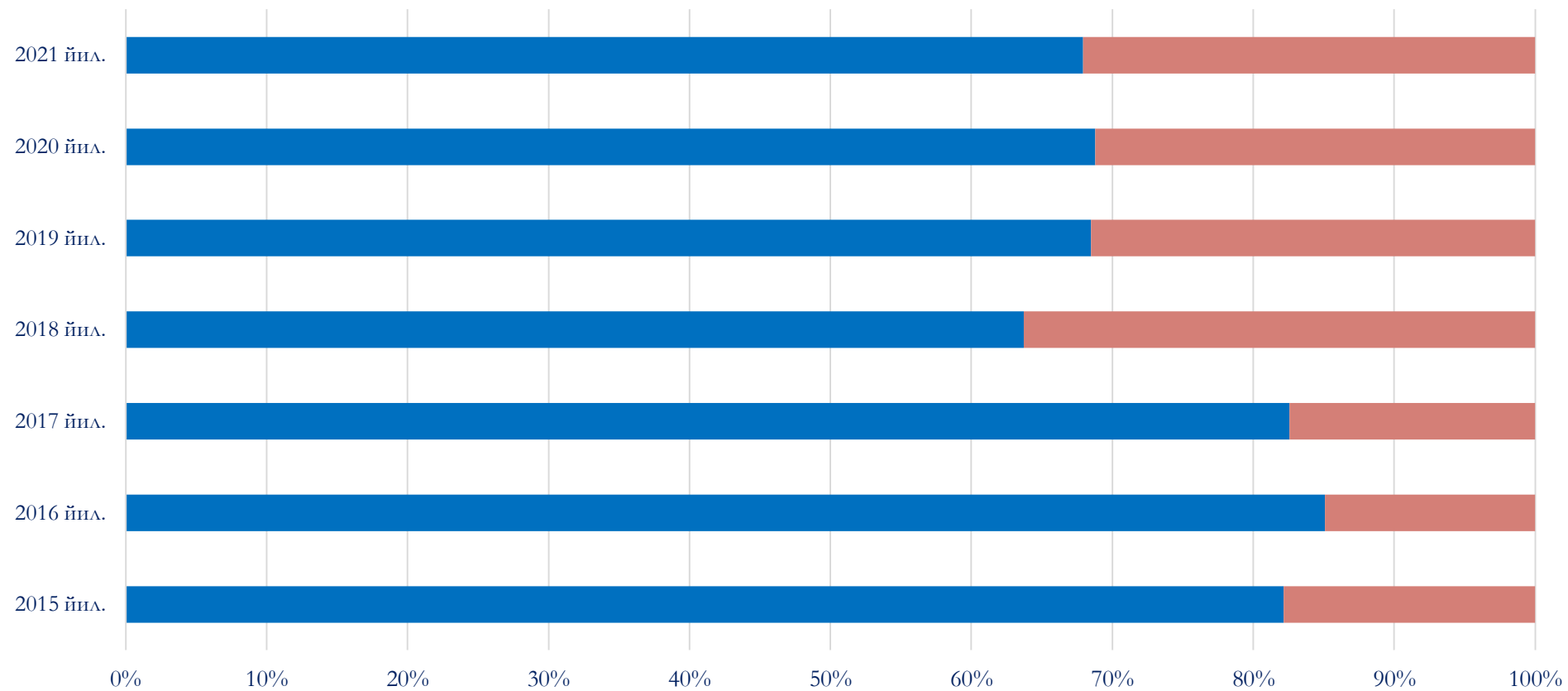
Hozirgi paytda o'tish iqtisodiyotidagi mamlakatlarda iqtisodiyot, bank tizimi va moliya bozorlarining, jumladan pul, qimmatli qog'ozlar va valyuta bozorlarining rivojlanish darajasiga qarab bank statistikasida M0, M1, M2 va M3 pul agregatlaridan foydalaniladi. O'zbekiston bank statistikasida ayni paytda M0, M1 va M2 pul agregatlari va rezerv pullar qo'llaniladi.

O'zbekistonda pul massasining tarkibi (foizda) [7]

Pul massasi (M2) tarkibi (mlrd.sum) [7]

	2015 йил.	2016 йил.	2017 йил.	2018 йил.	2019 йил.	2020 йил.	2021 йил.
■ Миллий валютадаги пул массаси	26,862	34,576	41,470	45,117	54,896	62,786	73,098
■ Чет эл валютасидаги депозитлар миллий валюта эквивалентида	5,836	6,067	8,758	25,699	25,269	28,480	34,506

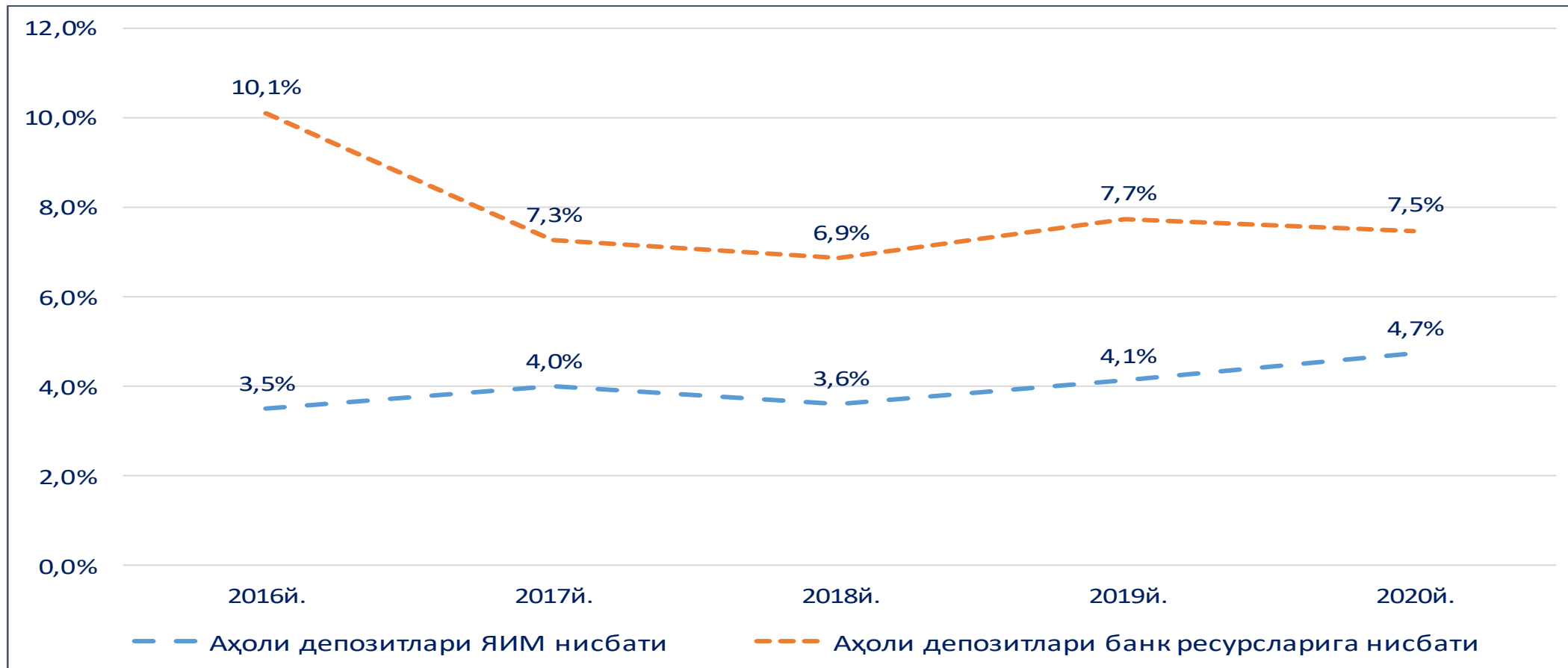

O'zbekistonda naqd pul xarakati (mlrd. so'm) [7]

Ko'rsatikichlar	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Umumiy naqd pullar	10 733,08	13 255,73	20 062,52	23 122,29	26 310,32	27 798,77	28656,90
Bankdan tashqari naqd pullar	10 655,10	13 208,73	19 448,88	22 164,21	24 246,01	24 920,35	25418,4

Aholi depozitlarining iqtisodiyotda tutgan o'рни [7]

Foydalanilgan adabiyotlar manbasi

1. Абдурахманова, М.М. (2021). Деньги и банки: Учебник. Иқтисодиёт.
2. Омонов, А.А., & Қоралиев, Т.М. (2012). Пул, кредит ва банклар: Банк иши таълим йўналиши талабалари учун дарслик. Молия.
3. Mardonova, A.T. (2021). Pul va banklar: O'quv qo'llanma. SamDU nashri.
4. Хачатрян, В.Г., & Базилевич, А.Р. (n.d.). Уровень монетизации экономики как основной показатель достаточности денег в экономике. Электронный научно-практический журнал «Экономика и менеджмент инновационных технологий». <https://ekonomika.snauka.ru/2016/08/11545>
5. Балашев, Н.Б., Бабасева, А.А., Баранчев, М.А., & Гаджиалиева, З.Р. (2021). Монетизация ВВП и ее влияние на макроэкономические показатели. Научно-методический электронный журнал «Концепт», 01 (январь), [0,5 п. л.]. <http://e-koncept.ru/2021/213002.htm>
6. Rashidov, O.YU., Toymuhamedov, I.R., Alimov, I.I., & Tojiev, R.R. (2009). Pul, kredit va banklar: Darslik. TDIU.
7. Центральный банк Республики Узбекистан [Центральный банк]. (n.d.). <https://cbu.uz>
8. Pul bozori [Веб-страница]. (n.d.). Википедия. https://uz.wikipedia.org/wiki/Pul_bozori

E'TIBORINGIZ UChUN
RAHMAT!

